

DE KINDEREN VAN OOST-CONGO

Leesexemplaar

De kinderen van Oost- Congo

*Bevrijden
met wapens
of woorden*

Katrien Vanderschoot

P E L C K M A N S

*Voor papa, mijn levensgids,
voor mijn kinderen Ruben en Jona,
en mijn beschermelingen op zoek naar geluk*

Inhoud

De storm uit het oosten	9
Het land dooreengeschud	35
Mzee is niet meer	49
Uit de loopgraven	71
Kiezen voor vrede	87
Verkrachting als oorlogswapen	111
Het feest van de schaamte	137
De wanhoop nabij	167
Uit de diepte	191
De Afrikaanse Lente	205
Water en vuur	233
Congolese wiskunde	241
Vuur en water	271
Naschrift	277

De storm uit het oosten

Een moeder met een peuter op haar rug staat op een heuveltje te kijken naar wat zich onder haar afspeelt. Een stoet van tienduizenden Rwandezers tjoekt langzaam in de richting van de grens. Ze speurt tussen het amalgaam van vaalbruine kleren, gele jerrycans, stootfietsen met zakken kolen, dekens en rieten matjes naar de gezichten van wie voorbijkomt. Ze ziet de mannen, zwiingend en gelaten. Ze ziet nog vrouwen met een baby op de rug. Wat verderop, aan de grens, komt de massa tot stilstand. De vulkaan Nyiragongo in de verte kijkt erop toe. Blauwwitte nevel hangt als een zacht deken over zijn krater en de lage bewolking gaat over in de rook van de houtvuurtjes – de avond valt hier als een toneeldoek. Alles is wazig en chaotisch. Daar staat een oude man te beven op zijn houten krukken. Verderop stapt een kindje blootsvoets door een plas. Vreemd, ze gaan terug, denkt de vrouw. Haar dochter Rebecca is zelf nog maar twee jaar oud. Hoe zal ze haar dit ooit vertellen?

De vluchtelingen kwamen aan nog voor Rebecca werd geboren, in april 1994. Toen begon in buurland Rwanda een volkenmoord van milities van de Hutu-bevolkingsgroep en het leger tegen de Tutsi-bevolkingsgroep. Dat was het sig-

naal voor de Tutsi-rebellen van het Rwandees Patriottisch Front (RPF) om vanuit Oeganda en het veroverde noorden van het land door te trekken naar de hoofdstad Kigali en heel Rwanda in te nemen. Rwandezinnen die de volkenmoord in eigen land ternauwernood konden ontvluchten, staken in paniek de grens over naar Tanzania of kwamen hierheen, naar Zaïre. Mannen, vrouwen en kinderen met de doodsangst nog in hun ogen. Alles hadden ze achtergelaten, ze hadden verschrikkelijke taferelen gezien onderweg. Lijken, wegversperringen, opgedraaide, tierende soldaten en militieleden met machetes. De dood was overal. Maar in de aanstrompelende menigte hadden zich ook infiltranten gemengd. Soldaten, militieleden en ambtenaren van het vorige regime van president Habyarimana, wiens vliegtuig op 6 april 1994 uit de lucht was geschoten. En uit angst voor represailles van het nieuwe regime in Kigali probeerden ook duizenden Hutu's ijlings het land te verlaten.

De Rwandezinnen kwamen terecht in inderhaast opgezette kampen aan de oevers van het meer. Voor Rebecca's familie, die al vele jaren in het grensgebied woonde, was het allemaal niet nieuw. Er waren al bijna een eeuw etnische Rwandezinnen in Noord-Kivu, de Banyarwanda. Boeren en gastarbeiders, meestal Hutu's, die door de Belgische koloniatoren waren overgebracht om in de plantages te werken. Later kwamen ook veehouders en industriëlen, dat waren meestal Tutsi's. Ze spraken allemaal dezelfde taal, het Kinyarwanda. Meer naar het zuiden, in Zuid-Kivu, woonden ook al Rwandezinnen, die noemden ze de Banyamulenge. Het

zijn herders van de Tutsi-bevolkingsgroep. Door de jaren heen waren er al vaker spanningen geweest tussen de verschillende bevolkingsgroepen. Afrekeningen, bloedbaden zelfs, tussen plaatselijke gemeenschappen en de inwijkelingen uit Rwanda, over grond, macht of invloed. Maar dat ze elkaar nu ook onderling naar het leven stonden, was voor Rebecca's familie nieuw. Het gezin was afkomstig uit het 'Grote Noorden', de streek van Butembo en Beni. Rebecca's grootvader van moederskant had velden met koffie en aardappelen in Masisi, wat dichterbij Goma. Daar ontmoetten haar beide ouders elkaar en trouwden ze. Haar vader transporteerde de koffie naar Butembo met de vrachtwagen, haar moeder was vroedvrouw en had een winkeltje en een paar lapjes grond. Door de oplopende spanningen in Masisi moest ook de familie van Rebecca in 1993 afzakken naar de stad Goma, net als vele andere boeren in de streek. In Goma kwamen ze terecht in een huurhuis in de wijk Birere, op een perceel waar ze allemaal samenwoonden, met hun gezin en ooms en tantes en de grootmoeder. Ze kookten op een steenen houtvuur en staken 's avonds petroleumlampen aan. Elke ochtend vroeg moesten de oudste kinderen naar een waterkraan om drinkwater te halen. Het leven was er moeilijk, maar Rebecca's moeder deed er alles aan om haar vijf kinderen tenminste drie maaltijden per dag te geven en hen naar school te sturen. Dat was voor de meeste inwoners al een luxe.

De stad Goma zelf was door de spanningen in de heuvels al dichtbevolkt toen in 1994 de vluchtelingen uit

Rwanda aankwamen. Het maakte het leven voor iedereen nog ingewikkelder. De stad was vuil en niet voorzien op de komst van zo'n grote massa mensen. Het leven werd duurder en er was niet genoeg te eten. Op school was het een overrompeling, want de kinderen van de vluchtelingen kwamen daar ook. Soms zaten ze met twee of drie op één bank. Maar het ergst was het gebrek aan drinkwater. Op de zwarte harde vulkaanbodem van de Nyiragongo waren er geen bronnen met zuiver drinkwater en het water van het Kivumeer zat vol met methaangas en koolstofdioxide. De vluchtelingen konden geen putten graven voor latrines. Ook bij Rebecca thuis was er maar een stinkput van een halve meter. Als het eens hard regende, werd heel de omgeving herschapen in een vieze brij. De ene na de andere gevluchte Rwandeese stierf aan bloeddiarree door de bacteriën in het water. De hulporganisaties kwamen wel massaal ter plaatse, maar ze waren te laat. Honderden doden werden op een hoop gegooid door vrachtwagens en dan smeten de mannen in een wit vreemd pak er gebluste kalk over. Het was angstaanjagend.

Nieuwe oorlog

Vandaag, twee jaar later dus, lijkt er een nieuwe oorlog te beginnen. In de kampen met witte en blauwe tenten aan de randen van de stad is het al maandenlang onrustig. Er wordt geschoten. Dagen, weken aan een stuk. Er zijn ge-

wapende mannen de grens overgestoken vanuit Rwanda. De geruchten gaan rond dat een oude rebellenleider, Laurent Kabila, die zich al sinds de jaren '60 met tussenpozen ophoudt in de brousse van Zuid-Kivu, in de heuvels een leger aan het verzamelen is om president Mobutu Sese Seko omver te gooien, die al meer dan dertig jaar aan de macht is. De nieuwe machthebbers in Rwanda gebruiken hem als een marionet.

Het broeide al eerder in de omgeving. Jongens worden uit hun huis meegelokt voor wat geld of beloftes. Rebecca's moeder ziet vanaf de heuvel af en toe een paar jonge snakes voorbijkomen. Een flodderbroek in hun rubberlaarzen, hun hemdsmouwen opgerold en een geweer losjes over hun schouder. Het zijn echte macho's geworden, denkt ze. Ze marcheren over de grote weg, die bezaaid is met wat de vluchtelingen in hun haast hebben achtergelaten of wat er door de gevechten is vernield. Rebecca's moeder houdt haar eigen kinderen ver weg van dat alles.

Een van die jongens is Isaac. Hij is dertien en woont ook in Goma met zijn moeder en zijn broers en zussen. Isaac is een Nande uit het plaatsje Nkololo, verderop naar het noorden, in de buurt van Rutshuru. Het dorp in de brousse was ook al jaren onrustig. Als kind maakte Isaac mee hoe door de spanningen tussen etnische groepen vaak werd gevochten en gemoord. Hele dorpen liepen leeg. Het was ieder voor zich, en zeker naar het einde van de alleenheerschappij van president Mobutu werd het niet meer houdbaar. Mobutu voerde een verdeel-en-heerspolitiek in de

◆

**“Als we heel het land
hebben ingenomen,
dan krijgt elke
soldaat het salaris
van een minister.”**

◆

hele Kivustreek en zette de verschillende bevolkingsgroepen tegen elkaar op. Isaacs vader, een verpleger, koos ondanks de etnische spanningen geen kant. Hij wilde iedereen verzorgen. Maar net als voor de familie van Rebecca, werd de situatie ook voor zijn gezin ondraaglijk. In 1992 vluchtte Isaacs moeder met haar kinderen naar Goma. Isaacs vader bleef in het dorp. Hij wou niet weg van de mensen die hij wilde helpen. Isaac moest zich aanpassen in de grote stad, maar daar was het tenminste veiliger dan op het platteland. Ook Isaac zag de grote groep Rwandezen naar Goma afzakken in 1994. Dat was een beangstigende gebeurtenis. Na enkele dagen al zag hij mensen dood langs de kant van de weg liggen, ze waren gewoon ineengestuikt van de honger.

Nu, twee jaar later, wordt Isaacs eigen leven overhoopgegooid. Hij ziet de soldaten van Laurent Kabila rondhangen in de stad om kinderen in te lijven. Sommigen worden gedwongen zich aan te sluiten, anderen worden omgepraat. Ook hij krijgt die praatjes te horen. *'Kom je uit een rijke familie?'* *'Nee'*, zegt Isaac. Ze zeggen: *'Het is tijd om jezelf een plaats te heroveren. Er wacht je een mooie toekomst! Als we heel het land hebben ingenomen, dan krijgt elke soldaat het salaris van een minister. Dan geven we je een studiebeurs om in Europa te gaan studeren.'* Ze maken hem wijs dat het land veilig zal worden. Isaac aanvaardt die uitleg, want hij wil naar Europa om te gaan studeren. Hij heeft het na de dood van zijn vader erg moeilijk gekregen op school. Hij en zijn vijf broers en zussen zijn bij tussenpozen van school moe-

ten blijven omdat hun familie het schoolgeld niet op tijd kon betalen.

Veel jongens worden door die leugens meegesleept. Anderen doen het omdat ze opnieuw veiligheid en vrede willen. Eigenlijk denken ze dat allemaal. Alle jongeren dromen van de vrede, veiligheid en rechtvaardigheid die ze in heel hun kindertijd nooit hebben mogen meemaken. De rebellenleiders profiteren van de goedgelovigheid van de kinderen, ze halen er de jongsten uit om hen naar hun hand te zetten. Telkens opnieuw maken ze beloftes die ze nooit zullen houden. Vooral de Rwandese officieren zoeken er de jongste kinderen uit, omdat het Congolezen zijn en het dan minder opvalt dat zij zelf de eigenlijke initiatiefnemers van de revolutie zijn. Zo staat de jonge Isaac op de dag van zijn rekrutering met een jeans, een hemdje en sportschoenen op de Boulevard Kanya Mulanga, bij het oude koloniale postkantoor op de centrale rotonde, de Place Mamadou Ndala. Daar staat een soldaat in camouflagekledij met een Kalasjnikov-geweer, en wat verderop een officier. Die legt zijn hand op zijn schouder en wijst net als de soldaat naar een vrachtwagen die klaarstaat. 'Force Musaada' staat erop, dat betekent 'Versterkingsmacht'. Er zitten al twee kinderen in de laadbak, ze komen net met hun hoofd boven de rand uit. Ook Isaac stapt in de vrachtwagen en rijdt mee.

Isaac vertelt niet aan zijn familie over de rekrutering. Hij loopt gewoon weg. Als hij het hun had verteld, dan zouden ze het hem hebben verboden. Zijn broer Richard is ongerust, zijn moeder huilt wanneer hij weg is, ze rouwt

om hem, want ze denkt na een tijd dat hij dood is. Maar Isaac staat niet stil bij wat zijn moeder denkt. Hij wordt meegesleept door de charismatische rebellenleider Laurent Kabila. Die is al enkele maanden in de streek op campagne geweest en houdt meetings met de plaatselijke bevolking om hen te overtuigen van zijn revolutionaire ideeën. Hij vertelt hun over de jaren '60, toen hij nog deel uitmaakte van de Simba-rebellen en een opleiding kreeg van de Cubaanse vrijheidsstrijder Che Guevara. *'Je kunt een volk niet bevrijden dat zichzelf niet wil bevrijden'*, had de jonge Che na enkele maanden gefrustreerd gezegd. De revolutie wilde toen niet slagen en Che vertrok terug naar zijn land. Misschien breekt er nu een nieuwe kans aan, kan Kabila gedacht hebben.

Isaac ontmoet Laurent Kabila zelf voor het eerst in het opleidingskamp in Rumangabo, samen met honderden andere gerekruteerde kindsoldaten. Het is een imposante, dikke man in camouflagetenu. Opgerolde hemdsmouwen en lachkuiltjes in zijn wangen. In Rumangabo ziet Isaac jongens en meisjes terug die hij kent van in Goma, maar ook kinderen uit verschillende dorpen in de heuvels. In dat grensplaatsje met Rwanda heeft de rebellenbeweging met de steun van het nieuwe Rwandese leger een trainingskamp gebouwd dat al vol zit met kindsoldaten. Wanneer Isaac er in het najaar van 1996 aankomt, zijn er al veel regimenten verzameld en gevormd. Rwandese soldaten geven er de opleiding. In die eerste weken willen Isaac en zijn vrienden nog naar huis, want het leven is er hard, zeker

voor kinderen. Ze krijgen eten dat ze voordien nooit aten. Maïs, het komt hen de strot uit. De rekruten moeten het water drinken dat ze vinden in een poel of opvangen in een pot. Daardoor worden velen van zijn kameraden ziek en sterven ze aan cholera, want er zijn ook geen geneesmiddelen. Isaac heeft geluk dat hij in die barre omstandigheden niet ziek wordt en overleeft. Maar hij telt de minuten af. Voor de kleinste fout wordt hij met de zweep geslagen. Wie denkt aan deserteren en een ontsnappingspoging waagt, wordt neergeschoten door militairen die langs alle invalswegen de wacht houden. Anderen die willen vluchten worden afgeranseld tot ze dood zijn. Isaac maakt mee hoe andere jongens worden afgeranseld. Een lange, smalle soldaat in camouflagetenuë heeft een kalasjnikov in de linkerhand en slaat met een lange stok in zijn rechterhand op een jongen die op zijn buik op de grond ligt. Die heeft zijn kleren – blauwe lange broek en rode trui – nog aan, maar is blootsvoets. Op zijn kleren staan horizontale geribbelde strepen, op zijn rug en zijn achterwerk. Hij kijkt voor zich uit. Gelaten, zijn pijn verbijtend. Links zitten nog vijf jongens naar het lugubere schouwspel te kijken. Het zijn ook rekruten, jongens met een broek en trui, ook blootsvoets. Ze kijken bezorgd. Zijn zij de volgende? Moeten zij ook stokslagen geven of krijgen? De angst is te lezen in hun blik en hun opgetrokken wenkbrauwen. Dit is de harde werkelijkheid van de macht. Alles lijkt onbuigzaam. De smalle stokken, de geweerloop, de jongen uitgestrekt op de grond, zelfs het lange gras op de achtergrond staat kaars-

recht. In de pas lopen, niet buigen of je gaat eraan. Dat is de boodschap van de harde opleiding.

In Rumangabo wordt Isaac geïndoctrineerd. Hij krijgt voortdurend te horen dat ze Mobutu gaan verslaan. Ook Isaac heeft als kind de soldaten van Mobutu aan het werk gezien. De volwassenen werden gekleineerd door die soldaten, ze waren vaak verkleed als burger en vielen iedereen lastig. Aangezien Mobutu geen soldij gaf aan zijn soldaten en ambtenaren, vroegen die alles aan de burgers. Isaacs ouders moesten hun geld geven en daardoor kon Isaac niet naar school. Hij en zijn familie waren altijd bang. Het deed hem pijn aan het hart om te zien dat iedereen rijk kon zijn, maar dat wie de macht van het geweer had, anderen kon tegenhouden in hun ontwikkeling. Wie zou dus niet plooiën als hij na jarenlange frustratie ineens kon dromen van veiligheid, onderwijs en een goed salaris?

Isaac leert als dertienjarige jongen wat 'doden' is. Het is niet moeilijk. Hij weet na een paar weken perfect hoe hij soldaten van het regeringsleger van Mobutu moet afmaken. De kinderen worden speciaal opgeleid om hen te executeren. Dat is hun taak, die van de kadogo's of kind-soldaten. Wanneer Isaac het voor de eerste keer echt moet doen, een soldaat doodschieten, is het een koud kunstje.

Na de opleiding komt Isaac in een groep strijders terecht die in het Virungapark opereert, in de buurt van Rumangabo. Het is de taak van Isaac en zijn kompanen om de Hutu-strijders te gaan opjagen die zich in die regio bevinden en de grens met Rwanda bedreigen. En de ver-

overing gaat door. Ze sturen hem naar het zuiden, naar Katanga. Overal onderweg voeren de kindsoldaten strijd tegen het Zairese leger van president Mobutu en tegen de restanten van het Rwandese leger en de Hutu-militie Interhamwe. De strijd is onverbiddelijk en wreed. Maar voor Isaac telt alleen het einddoel: het grondgebied bevrijden en daarna kunnen studeren.

Eerste keer in Goma

November 1996. De wind neemt ook mij mee naar Congo, om als freelancer verslag uit te brengen over de situatie in de buurt van Goma. Ik vlieg naar Rwanda om dan door te reizen naar de grens. Rwanda, waar ik twee jaar voordien was geëvacueerd bij het begin van de volkenmoord. Twee jaar lang heb ik het continent gemedend. Rwanda en de grensstreek waren al die tijd verbonden met doodsangst, met gruwel en nachtmerries. Maar nu kan ik niet anders dan opnieuw vertrekken. Ik heb op de televisie gehuild bij de beelden van de lijken die in de Congolese kampen op een hoop werden gegooid toen er cholera uitbrak. Ik voelde dat een nieuwe humanitaire ramp op komst was toen de geruchten over infiltraties en aanvallen toenamen. Maar het is moeilijk mijn ouders te overtuigen, vooral mijn moeder is doodsbang. Voor haar is het na de traumatiserende ervaring van 1994 onbegrijpelijk waarom ik nog eens naar die regio wil afzakken. Het is uit liefde en bezorgdheid, en

ze is ziek van ongerustheid, maar dat voel ik in mijn gedrevenheid spijtig genoeg niet aan. Ik wil op missie, en mag stukken leveren voor *De Standaard* en de BRTN-radiodienst, wie zou daar als 29-jarige vrijgezel niet blij mee zijn? In mijn bagage zit nauwelijks professioneel materiaal: een paar notitieboekjes, een opnametoestelletje voor cassettes, een foto toestel en veel herinneringen.

Dagenlang wacht ik met andere journalisten aan de Rwandese kant van de grens, in Gisenyi. In het hotel waar alle journalisten samen hokken, is het superdruk. De uitbaters profiteren van al die westerse agentschappen en tv-zenders die met veel dollars naar hier zijn afgezakt. Ik moet het als jonge freelancejournalist doen met wat eigen zakgeld en moet af en toe een slaapplek delen op de achterbank van een auto. Elke dag opnieuw staan we vanuit Rwanda te gluren aan de grens, horen we verhalen van de overkant. Over voedsel dat opraakt, over gevechten. Over kampen die in een tanggreep zitten.

Op 8 november zijn we de eersten die het land binnen mogen. Twee vrouwen en twee mannen uit een paar Europese landen. Een beetje zenuwachtig, op onze hoede voor gevaar, maar met een nieuwsgierige tinteling, als een kind dat voor het eerst naar school gaat. Bij de grenspost zit een soldaat van Kabila op het zijmuurtje. Zijn benen in rubberlaarzen bengelen argeloos over de geschilderde Zairese vlag. De gele verf rondom de rode toorts is verbleekt, de groene achtergrond is grauw en afgebrokkeld. Een nieuwe tijd is aangebroken. Goma zelf ziet eruit als een spookstad.

De brede lanen zijn leeg en overal zijn sporen te zien van de plunderingen van de voorbije dagen. Winkeldeuren zijn geforceerd, kluizen opengewrongen en de trottoirs liggen bezaaid met papier. Hier en daar lopen militairen in het uniform van het Rwandese leger. Samen met de rebellen van Kabila houden ze de pottenkijkers en hulpverleners op een afstand. We lopen over de grote laan met rechts het koloniale Hotel Karibu en verderop de grote rotonde.

‘De toestand is catastrofaal’, zegt Valentin Kapita M’ba, een Zairese student die we in de stad tegenkomen. *‘Hoe kunnen wij overleven als de luchthaven van Goma gesloten is en wij afhankelijk van buitenlandse hulp uit de buurlanden?’* Hij schudt zijn hoofd. *‘De plunderingen blijven doorgaan, al kunnen we niet uitmaken of het gaat om de rebellerende Zairezen van Rwandese afkomst of om Rwandese soldaten. Ze hebben dezelfde gelaatstrekken. Wij willen zo vlug mogelijk weg.’* Het is inderdaad moeilijk uit te maken wie in deze chaos de macht in handen heeft. ’s Avonds moeten we terug de grens over. We betalen nog eens 35 dollar aan de rebellen en krijgen ons paspoort terug. Aan het eind van de week staan er zeker tien stempeltjes in, een dure affaire...

Hulpverleners staan nagelbijtend te wachten aan de Rwandese kant van de grens. Maar hun vrachtwagens met medicijnen en voedsel mogen niet binnen. De plaatselijke vertegenwoordiger van hulporganisatie Artsen zonder Grenzen, Jacques de Milliano, vreest *‘dat de tol aan mensenlevens veel hoger zal zijn dan twee jaar terug. Toen vielen er een week na hun komst al 40.000 doden. Zaire was toen niet in con-*

flict en er waren hulpverleners. Nu is er wel een conflict en zijn er geen hulpverleners. Dus hoeveel keer 40.000 doden zullen er nu vallen? Het moet snel gaan. De geïnfiltreerde volkenmoorde-naars moeten worden ontwapend en er moet een politiek akkoord komen om hulpverlening toe te laten.’ Ook de VN-Vluchtelingenorganisatie is bezorgd. Paul Stromberg vertelt me dat het moeilijk is om een idee te krijgen van de omvang van de ramp omdat de vluchtelingenkampen ontoegankelijk zijn. *‘Het is nu wachten op een politieke beslissing terwijl het drama waanzinnige proporties aanneemt.’*

De enige ooggetuigenverslagen van vluchtelingen komen uit de transitkampen aan de Rwandese kant van de grens. Suleyman is gevlucht uit het kamp Katale in Zaïre, samen met een beschermeling, Manuel. Die is negen familieleden kwijtgeraakt en heeft overal lijken gezien. Na een tocht door de heuvels is hij in een transitkamp terechtgekomen. Volgens een verpleegster komen er veel mensen toe met een longontsteking, omdat ze nachten in het oerwoud moesten doorbrengen. *‘De verschrikkelijke omstandigheden in de kampen zijn af te leiden uit de talrijke gevallen van malaria en diarree’*, zegt ze.

Exodus

Op 15 november begint plots de exodus. Met 15.000 per uur gaan ze de grens met Rwanda over aan de grenspost Petite Barrière, vlak bij het meer. Dorpschefs gaven waar-

schijnlijk hun fiat en de stoet zet zich in beweging als een onstuitbare vloedgolf richting Rwanda. De mensen lijken gedreven te zijn door oerdrift. Ze moesten kiezen tussen de kogels van de volkenmoordenaars en de rebellen of doodgaan van de honger. Ze kiezen voor de laatste kans. Naar huis gaan. Mijn Nederlandse collega Lolke van der Heide van de krant *NRC Handelsblad* en ik huren aan de grens in Gisenyi een auto, maar de chauffeur mag het land niet binnen, dus kruip ik zelf maar achter het stuur. Wat verder ga ik op het dak staan om foto's te nemen van de massa. Ik zie alleen een lange, kleurrijke slinger met daarin telkens terugkerende details: zwetende hoofden, gele jerycans, potten en pannen, vuile doeken, een kindergezichtje bij een mama op de rug, een kromgebogen man.

Wij trekken met drie kilometer per uur naar het westen, door de oneindige stroom vluchtelingen heen. Het zicht is zo overweldigend dat ik op de cassettespeler muziek van ons koor laat klinken, uit de *Selva Morale* van Claudio Monteverdi, muziek die ik 's avonds weleens opzette in mijn hotelkamer om te ontsnappen aan de werkelijkheid. De muziek maakt de scène nog hallucinanter. Voor de auto doemen de duizenden mensen als een mierehoop voor ons op, ze schuiven links en rechts aan ons voorbij, kalm, neergebogen, als een processie. Hier en daar vallen uitgeputte mensen neer in de modder naast de weg. 'Een beetje water', klinkt het overal. Velen hebben in de kampen al twee weken geen voedsel of drinken meer gehad. De vluchtelingen vertellen dat ze de terreur van hun

eigen leiders beu waren. De extremistische Hutu-milities en de soldaten van het voormalige Rwandese regeringsleger voerden een schrikbewind, ze profiteerden mee van de voedselhulp en medicijnen en smokkelden wapens de kampen binnen. Internationale hulporganisaties lieten al die tijd begaan en durfden niet op te treden. Toen de opstand uitbrak en de gevechten met de rebellen de laatste dagen heviger werden, stootten ze de vluchtelingen gewoon voor zich uit naar het westen. Dat deed voor velen de stop uit de fles springen. Ze namen de wijk naar de andere kant, naar hun thuisland Rwanda.

De opvangkampen langs het meer zijn op één dag leeggelopen. We vinden er nog de geraamtes van hutjes, het tentzeil meegenomen in de vlucht. In het verlaten Camp Vert is de veertig kilometer lange vluchtelingenstroom begonnen die doorloopt tot een stuk in Rwanda. Het lijkt hier wel Hiroshima, met duizenden houten tentgeraamten waarvan de tentzeilen zijn meegegrist. Overal liggen stukken hout, een vergeten gele jerrycan, een schoen hier, een kookpot daar. Een bizar pointillistisch veelkleurig schilderij. Bijna onzichtbaar zwaaien enkele zieken en oudere mensen om hulp van tussen het vuilnis. Lolke en ik lopen over de vulkaanstenen. Anders dan twee jaar geleden, toen ik zelf werd geëvacueerd aan het begin van de volkenmoord in Rwanda, voel ik me hier niet op mijn ongemak. Hier ben ik een toeschouwer, een reporter, geen doelwit. Ik zie de miserie van de mensen en neem er akte van, met een mengeling van afgrijzen, nieuwsgierigheid en empathie.

In het nagenoeg verlaten kamp vinden we ook een heel arsenaal aan wapens: Britse mijnen, Chinese ontstekingsmechanismen, kogels van de Belgische wapenfabriek FN Herstal. We nemen een foto van onze vondst, tussen de stenen, de resten van tenten en achtergelaten spullen. De militairen en Hutu-militieleden zijn verder naar het westen gevlucht of hebben zich als burgers verscholen te midden van de honderdduizenden vluchtelingen en trekken mee richting Rwanda. We vinden ook soldatenkleden en militaire paspoorten, legermutsen, verscheurde identiteitspapieren en insignes van het Rwandese leger, die ze nog snel van hun baret hebben geplukt. Al wat hen kan linken aan het voormalige regime werd hier achtergelaten, ligt voor het grijpen. Daar ligt een zwart-witfoto van een groep Rwandese studenten in Rusland: 'Leninmuseum Gorki', staat eronder in cyrillische letters. Wat verderop liggen foto's van geliefden van soldaten, zoals die van een man die smachtend naar een jonge vrouw kijkt. Hij heeft haar hand vast, maar zij kijkt van hem weg. Op de achterkant lees ik de handgeschreven tekst: *'De liefde is als een spinnenweb. Eens gesponnen, zou men denken dat het onmogelijk is haar te breken. Maar bij de minste beweging of regendruppel breekt ze onberstelbaar in stukken. Het hart heeft zijn eigen beweegredenen, die het verstand niet kent. De teleurstelling van de liefde is nog erger dan die van de baat.'* Het is pakkend om hier het verscheurde en verscheurende verleden van mensen tegen te komen van wie de meesten bloed aan hun handen hebben, terwijl sommigen alleen de bevelen van hun oversten hebben opgevolgd.

Tussen de hutjes vinden we Guillaume, een twintiger, die niet meekon met de rest omdat hij bloeddiarree heeft. Hij ligt te zigtogen en heeft misschien nog enkele uren te leven. We nemen hem dan maar mee in onze auto en rijden terug naar Goma, nu mee met de richting van de mensenmassa. Het gaat even tergend traag als de heenweg. Maar plots wordt op het autoraam geklopt. Mensen smeken ons om een zwangere vrouw mee te nemen met weeën die veel te vroeg zijn begonnen. Ze ziet er zo ellendig uit, in haar vuile wikkeldoek, kermend, dat we ook haar nog naar binnen trekken. De jongen is aan het sterven. Hij begint op zijn moeder te roepen. *'Mama, mama!'*, een doodsreutel die ons naar de keel grijpt. De vrouw wordt misselijk en geeft geluidloos over in haar wikkeldoek. De tocht naar Goma lijkt eindeloos. Aan het ziekenhuis springen we uit de auto en brengen we de jongen zelf op een houten brancard naar binnen. Wanneer we de volgende dag terugkeren, zit de jongen rechtop in zijn bed. Dankzij een infuus heeft hij het gehaald. Hij kust mijn handen en dankt ons. Aan de andere kant ligt de vrouw, met aan haar voeteinde een vuil, groezelig pakje, als een verfrommeld stuk stof, tien bij dertig centimeter. Ik schrik en ril van ontzetting. Het verschil tussen dood en leven was nergens zo dicht bij elkaar...

Kagame

Terug in de Rwandese hoofdstad Kigali, ontmoet ik op 20 november voor het eerst de leider van het nieuwe bewind. Paul Kagame, krijgsheer van het Rwandees Patriotisch Front. Het zijn zijn mannen die met gerichte aanvallen Rwanda twee keer zijn binnengevallen vanuit Oeganda, in 1990 en 1992, en die het land toen al destabiliseerden. Kagame geeft een persconferentie in een donkere zaal. Hij is tenger en heeft een strenge, misprijzende blik. Hij spreekt mompelend en sissend. Ik noteer wat hij zegt in mijn kleine groene notitieboekje. Kagame zegt dat hij inzit met de vluchtelingen in Zaïre. Hij vreest voor chaotische toestanden en wil dat ze zo snel mogelijk terugkomen. *'De kampen waren te comfortabel,'* zegt hij, *'er konden gemakkelijk wapens en voedsel worden binnengesmokkeld voor de gevluchte Rwandese soldaten.'* Kagame belooft niemand te arresteren bij zijn terugkeer en pleit voor humanitaire hulp voor de vluchtelingen, maar niet tegen elke prijs. Voedsel, medicijnen en onderdak, dat mag. Maar hij wil niets weten van een internationale militaire beschermingsmacht. *'Als humanitaire hulp met een militaire macht samengaat, dan is het geen humanitaire hulp meer.'* Kagame wil geen pottenkijkers en hij wil een voet tussen de deur steken, zoveel is duidelijk.

Na de omweg via Kigali reis ik terug naar Zaïre. Nu via het zuiden, langs de grensstad Cyangugu en zijn koloniale brug over de Rusizirivier, naar Bukavu. De brug met houten planken en sierlijke ijzeren relingen was de dagen

voordien nog volgepakt met vluchtelingen die huiswaarts keerden. Bukavu is ooit een paradijselijk oord geweest. Vanuit de verte zie ik de stad met riante villa's op de schiereilanden aan het Kivumeer, getooid met sierlijke bougainvilles en palmbomen. Maar de verhakkelde straten en lege markten tonen dat het hier slecht gaat. Ook het jezuïeten-college vertoont kogelgaten van de gevechten van enkele weken geleden en de school is nog gesloten. Rebellenleider Kabila, die hier de plak zwaait, vindt de toestand immers nog niet rustig genoeg. De Belgische jezuïetenpater Anatole de Coninck denkt dat de toestand zich normaliseert. *'Honger is het grootste probleem. De bevoorradingswegen zijn afgesneden. De mensen eten hun voorraden rijst op en zelfs maniokbladeren. Tweede probleem: er is dringend medisch materiaal nodig.'* Volgens pater De Coninck hebben ook de Belgen erg te lijden gehad onder de gevechten. Zo gingen heel wat voorraden van theeproducenten verloren en werd er bij veel Belgen geplunderd. Op dit ogenblik zijn er nog zo'n zeventig Belgen in Bukavu, onder wie veertig geestelijken. Pater De Coninck, zelf zeker niet van plan te vertrekken, ziet de toekomst onzeker in. *'Eigenlijk heeft heel Zaïre een soort Marshallplan nodig.'*

Die weg langs de linkeroever van het Kivumeer was een belangrijke handelsroute tijdens de Belgische kolonisatie, tussen Bukavu en Goma. Nu is het een bestofte piste die eindeloos kronkelt langs het meer. Links een lappendeken aan koffie-, thee- en bananenplantages in alle tinten groen, rechts de zilveren flikkering van de zon op het meer. Een

paradijselijke omgeving. Maar vandaag is ze het schouw-
toneel van de paranoia. Wanneer we vanuit Bukavu rich-
ting noorden rijden, is er haast geen doorkomen aan.
Zowat honderdduizend Zaïrezen zijn in paniek voor de
gevechten op de vlucht naar het zuiden. Rond Minova
duwt een massa Rwandese vluchtelingen hen vanuit het
zuiden de andere kant uit. Zo ontstaat een onoverzicht-
lijk kluwen. Plots moet onze auto stoppen aan een wegver-
sperring. Daar staat hij voor me. Zweet, stof, een te groot
uniform voor een jongen van een jaar of tien. Een vuil
gezicht, een opgejaagd dier. Vuur knettert uit zijn ogen,
zijn stem schreeuwt de waanzin van de oorlog uit. *'Argent!!
Donne-moi argent!!!'* Eén eindeloze seconde waarin ik het
kind in hem zie dat zijn geweer moet afgeven omdat het
per ongeluk kan afgaan en iemand kan doden, dat in de
hoek moet gaan staan omdat hij stout is, dat... tot ik beseft
dat zijn kalasjnikov op mij is gericht. De blanke die de
pech heeft om daar, in dat felgroene en vredige landschap,
een kindsoldaat van rebellenleider Laurent Kabila tegen
te komen. Ik grijp naar het beige geldzakje onder mijn
bezwete T-shirt en stop hem vliegensvlug 100 dollar toe.
Hij verdwijnt in een dikke stofwolk achter onze auto...

De opmars

De jonge kindsoldaat Isaac verdwijnt ook in stofwolken en
in struikgewas. Met zijn zware kalasjnikov en zware ladin-

gen munitie. Hij marcheert naast ontelbaar vele kinderen door het onmetelijke oerwoud. Hij is moe. Hij houdt zich recht om zijn vege lijf te redden, want als hij niet doet wat ze hem opdragen, wordt hij gedood. Zo eenvoudig is de wet van de rebellen. De hele tocht van bijna 1500 kilometer westwaarts, over de provincies Kasai en Bandundu, duurt uiteindelijk een half jaar. Aan de andere kant van het terrein zitten de soldaten van het Zaïrese leger, maar ook de gevluchte soldaten van het vroegere Rwandese leger en de Interhamwe-militie. De rebellen jagen hen op, tot aan de grens met Congo-Brazzaville en de Centraal-Afrikaanse Republiek. Vooral de nieuwe Tutsi-machthebber in Rwanda, Paul Kagame, beschouwt de Hutu's in Zaïre als een tijdbom, dus wil hij hen achternazitten of zelfs uitschakelen. Isaac krijgt het bevel om elke Hutu die hij ziet te doden. Hijzelf weet dat hij zijn land aan het bevrijden is van het zo verfoeide Zaïrese leger, dat aan het eind van het regime van Mobutu talloze burgers heeft gedood. Maar de vriend van je vijand is ook je vijand, wordt hem aangeleerd. Daarom neemt hij wraak op de Zaïrese militairen en op de Rwandese Hutu's. Niet alleen de soldaten zijn een doelwit. Tijdens de opmars vallen er duizenden burgerdoden, zoals in de kampen van Tingi-Tingi, in het midden van het oerwoud. Voor Isaac is het een eenvoudige oorlogslogica: doden of gedood worden. Hij weet dat er zich soldaten en militieleden onder de gevluchte burgers hebben gemengd. Hij kan niet alleen naar de kleren kijken om te beslissen op wie hij zijn geweer zal richten. Voor hem, in het diepe gras

en achter elke boom, kan een gewapende man zitten. Daarom maakt ook hij geen onderscheid tijdens de strijd.

Wanneer ze eindelijk in de hoofdstad Kinshasa aankomen, moeten de rebellen eerst de luchthaven in N'djili veroveren. Maar in de stad zelf worden ze op 17 mei 1997 als bevrijders onthaald. Het leger van Mobutu geeft zich zonder veel tegenstand over en de straten van Kinshasa worden overspoeld door de jonge soldaten. Mensen staan hen toe te juichen met palmtakken en met witte lintjes om hun hoofd. Sommige burgers nemen het recht in eigen handen en beginnen te plunderen en wraakacties uit te voeren. Maar de rebellen treden hard op tegen plunderslaars en kunnen de rust snel herstellen. De oude en zieke president Mobutu kan nog net met een volgetankt vliegtuig naar zijn buitenverblijf in Gbadolite vluchten, in het noorden. Van daaruit ontsnapt hij met zijn gezin en enkele medewerkers via Togo naar Marokko, waar hij drie maanden later overlijdt aan kanker.

Voor Isaac is het weerzien met zijn idool Laurent Kabila een ontroerende gebeurtenis. Als trouwe en gehoorzame soldaat mag hij zelfs in het presidentiële paleis in de chique wijk Gombe gaan wonen, in de GLM of Groupe Litho Moboti, naast de Belgische ambassade. Daar krijgt hij drie maaltijden per dag. Hij wordt lid van de presidentiële wacht en wordt regelmatig samen met enkele andere kindsoldaten bij de nieuwe president ontvangen in zijn privé-vertrekken. Isaac is nog maar net veertien geworden en heeft door de oorlogssituatie en de loodzware tocht zijn